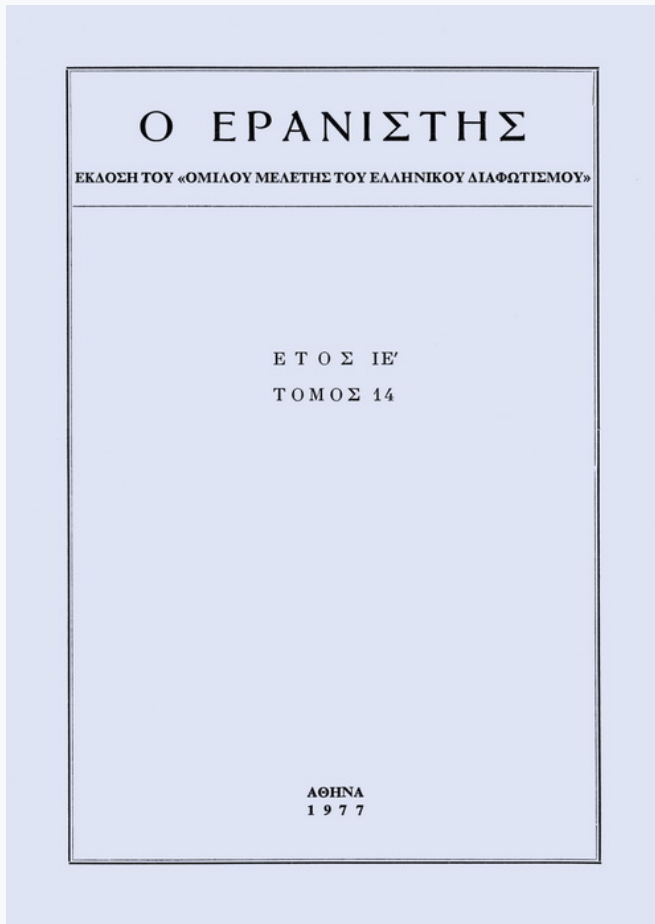

The Gleaner

Vol 14 (1977)

Το «Εξ Αμερικής Φιλελληνικόν Τυπογραφείον»

Σόφη Παπαγεωργίου

doi: [10.12681/er.373](https://doi.org/10.12681/er.373)

To cite this article:

Παπαγεωργίου Σ. (1977). Το «Εξ Αμερικής Φιλελληνικόν Τυπογραφείον». *The Gleaner*, 14, 77–92.
<https://doi.org/10.12681/er.373>

ΤΟ «ΕΞ ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ»

Τὸ «Ἐξ Ἀμερικῆς Φιλελληνικὸν Τυπογραφεῖον»* εἶναι τὸ πρῶτο καὶ μοναδικὸ τυπογραφεῖο ποὺ ἵδρυσαν οἱ ἱεραπόστολοι στὴν Ἑλλάδα. Λειτουργήσῃε στὰ χρόνια 1831-1837, σὲ τρία διαδοχικὰ μέρη, τὴν Τήνο, Ἀθήνα καὶ Σύρο καὶ οἱ ἱδρυτὲς καὶ διευθυντὲς του ἦταν Ἀμερικανοί, μέλη τῆς Domestic and Foreign Missionary Society (σὲ συντομία: DFMS). Ἡ ἐταιρεία αὐτὴ εἶχε ἱδρυθεῖ τὸ 1820 μὲ σκοπὸ τὴ διάδοση τῶν διδασμάτων τῆς Προτεσταντικῆς Ἐπισκοπιανῆς Ἐκκλησίας ὄχι μόνον στὸ ἐσωτερικὸ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλους μακρινούς τόπους. Τὴν ἱεραποστολικὴ δουλειὰ στὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνέλαβαν γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τὴν θεωροῦσαν ἀδελφὴ ἐκκλησία ποὺ καθὼς εἶχε ζήσει ἐπὶ τόσους αἰῶνες κάτω ἀπὸ τὴν καταπίεση τῶν κατακτητῶν πίστευαν ὅτι εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ πνευματικὴ ἀναγέννηση.

Τὸ 1827 σημειώνει γιὰ πολλὰς ἀμερικανικὰς ἠρησκευτικὰς ἐταιρεῖας τὴν ἀρχὴ συστηματικῆς ἱεραποστολικῆς δράσης¹. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅμως πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Ἐπισκοπιανοὶ δὲν εἶχαν σὰν στόχο τους νὰ προσηλυτίσουν κανέναν — ἀν καὶ στὰ χρόνια ποὺ ἦταν στὴν Ἑλλάδα δέχτηκαν πολλὰς ἐπιθέσεις γιὰ τὴς δῆθεν προσηλυτιστικὰς ἐνεργεῖες — ἀλλὰ μόνον νὰ προσεγγίσουν τοὺς Χριστιανούς ἀδελφούς τους φιλικὰ καὶ νὰ προσφέρουν βοήθεια σ' ὅσους τὴ χρειαζόταν. Πίστευαν ὅτι ἡ Θεία Πρόνοια τοὺς καλοῦσε νὰ δώσουν ὅλη τὴν ἡθικὴ ὑποστήριξη ποὺ μποροῦσαν στὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδας, γι' αὐτὸ ὄλες τους οἱ προσπάθειες συγκεντρώθηκαν στὴν ἐκπαίδευση καὶ στὶς ἐκδόσεις· θεωροῦσαν τὰ δύο αὐτὰ ἀλληλένδετα καὶ σὰν τὴ βάση τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς τους².

* Εἶναι τὸ ἐπίσημο ὄνομα τοῦ τυπογραφείου· ὑπάρχει σ' ὅλες τὶς σελίδες τίτλου τῶν βιβλίων ποὺ τυπώθηκαν στὸ τυπογραφεῖο αὐτό, μερικὰς φορὰς μὲ μικρὰς παραλλαγὰς.

1. Σ. Παπαγεωργίου, *Δύο Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι στὴν Μάνη*, «Πρα-

κτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Σπάρτη 1975», τ. Γ', 1976, σ. 22 - 27.

2. J.O. Choules and T. Smith, *The origin and history of Missions...*, τ. Β', Βοστώνη, 1837, σ. 550 - 551.

Τὴν 1η Ἰανουαρίου 1829, ὁ αἰδεσιμώτατος John J. Robertson ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Βοστώνη γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Πρὶν λίγους μῆνες εἶχε πάρει ἐντολὴ ἀπὸ τὴν DFMS νὰ κάνει ἓνα ἀναγνωριστικὸ ταξίδι στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ἐρευνήσει τὴν κατάστασι τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐξακριβώσει κατὰ πόσο οἱ Ἕλληνες θὰ ἦταν πρόθυμοι νὰ δεχτοῦν τοὺς ἐπισκοπιανοὺς ἱεραποστόλους καὶ τίς θρησκευτικὰς τους ἐκδόσεις. Πρῶτος σταθμὸς τοῦ ταξιδιοῦ του ἦταν ἡ Μάλτα ὅπου ἔμεινε μερικὲς ἐβδομάδες ἴσως γιὰ νὰ παρακολουθήσει ἀπὸ κοντὰ τίς ἐργασίες ἐνὸς ἄλλου ἱεραποστολικοῦ τυπογραφείου ποὺ λειτουργοῦσε ἐκεῖ³. Μετὰ τὴ Μάλτα ἐπισκέφτηκε τὴν Κέρκυρα, τὴ Ζάκυνθο, τὴν Πάτρα, τὴν Αἴγινα, τὴ Σύρα, τὴν ἀποικία τοῦ Samuel Howe στὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου⁴, διάφορα ἄλλα μέρη τῆς Πελοποννήσου, τὴν Ἰδρα, τίς Σπέτσες, τὴν Τήνο, πάλι τὴ Σύρα, καὶ τέλος τὴ Σμύρνη· ἀπὸ ἐκεῖ ξεκίνησε γιὰ τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς στὴν Ἀμερικὴ, ὅπου ἔφθασε στὶς 4 Δεκεμβρίου 1829. Στὸ γυρισμὸ μίλησε μὲ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τίς δυνατότητες ποὺ ὑπῆρχαν γιὰ τὴ διάδοσι τῆς Γραφῆς, γιὰ τὴν ἰδρυσι σχολείων καὶ γιὰ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη λειτουργίας ἐνὸς τυπογραφείου. Ἰδιαιτέρα γι αὐτὸ τὸ τελευταῖο ὁ Robertson ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἰδρυσή του ἦταν ἐπιβεβλημένη — ἀπ' αὐτὸ θὰ ἐξαρτῶνταν ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς. Τὰ κύρια σημεῖα τῆς εἰσήγησής του συνοψίζονται στὰ ἐξῆς: «Τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μάλτας, ὅσο χρήσιμο κι ἂν εἶναι, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναπληρώσει τίς ἐλλείψεις· ἡ συγκοινωνία μεταξὺ Μάλτας καὶ Ἑλλάδας εἶναι ἀραιή, ἀβέβαιη καὶ ὄχι κατ' εὐθείαν. Σχεδὸν τὸ καθετὶ πρέπει νὰ σταλεῖ μέσω Ἰονίων ἢ Σμύρνης, καὶ αὐτὸ φέρνει μεγάλη καθυστέρηση. Αὐτὴ ἡ ἐλλείψη εὐκόλης ἐπικοινωνίας εἶναι ἓνα σοβαρὸ ἐμπόδιο στὴ δουλειὰ τῶν ἱεραποστόλων ποὺ μερικὲς φορὲς πρέπει νὰ τυπώσουν κάτι ἐπειγόντως. Ἐπίσης λάθη τυπογραφικὰ ἢ φραστικὰ μποροῦν ν' ἀποφευχθοῦν μόνο ἂν τὸ τυπογραφεῖο εἶναι κοντά. Μιὰ εἰδικὴ χρῆσι τοῦ τυπογραφείου στὴν Ἑλλάδα θὰ εἶναι ἡ ἐκδοσι σχολικῶν βιβλίων μὲ θρησκευτικὸ περιεχόμενον (τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μάλτας ἔχει ἐκδόσει ὡς τώρα τέτοια ἀλλὰ χρειάζονται περισσότερα)

3. Γιὰ τὸ τυπογραφεῖο τῶν ἱεραποστόλων ποὺ λειτούργησε στὴ Μάλτα βλ. τὸ ἄρθρο τῆς Evro Layton, *The Greek press at Malta of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1822-1833*, «Ὁ Ἐραμιστής», τ. Θ', 1971, σελ. 169 - 193.

4. Στὴ θέση Ἐξαμίλια στὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου ὁ Samuel Howe εἶχε ἰδρῦσει τὸ 1829 μιὰ ἀποικία Ἑλλήνων προσφύγων τοῦ πολέμου, σὲ ἔκτασι ποὺ τοῦ παραχώρησε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησι. Πβ. H. Schwartz, *Samuel Gridley Howe, social reformer, 1801-1876*, Cambridge 1956, σ. 35 - 38.

και επίσης η έκδοσηπραγματειῶν με τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου και ἀκόμη θρησκευτικὲς βιογραφίες και ἄλλα ἠθικὰ διηγήματα για τὸ εὐρὸ κοινό. Μιὰ ἀκόμη χρησιμότητα τοῦ τυπογραφείου θὰ ἦταν ἡ ἔκδοση μιᾶς μικρῆς δεκαπενθήμερης θρησκευτικῆς ἐφημερίδας ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ βγαίνει σὲ μικρὸ σχῆμα και νὰ στέλνεται δωρεὰν στοὺς "Ελληνες και ἐπίσης σ' ὅλα τὰ μοναστήρια, ἐνῶ πολλοὶ ξένοι θὰ μπορούσαν νὰ γραφοῦν συνδρομητές. Τὰ θέματα τῆς ἐφημερίδας μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐξήγηση τῆς Γραφῆς, ἀποσπάσματα ἀπὸ τοὺς "Ελληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, κλπ. Ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἐγγυημένη ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τῆς χώρας. Ἡ κυβέρνηση δὲν θὰ εἶχε διάθεση νὰ ἀνακατευτεῖ στὸ τυπογραφεῖο ἀν αὐτὸ συστηματικὰ ἀποφεύγει τὰ πολιτικὰ θέματα.

Τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ἐκδόσεων πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον δὲν θὰ ἔφταναν παρὰ για νὰ καλύψουν τὰ ἔξοδα. Ἄλλὰ καθὼς ἡ γεωργία και τὸ ἐμπόριο θὰ ἀναζωογονηθοῦν και ἡ χώρα θ' ἀρχίσει νὰ εὐημερεῖ οἱ πωλήσεις ἀναμφίβολα θὰ αὐξηθοῦν...»⁵.

Τὰ μέλη τῆς DMFS συμφώνησαν ὅτι πραγματικὰ μιὰ τέτοια ἀποστολή στὴν Ἑλλάδα δὲν μπορούσε παρὰ νὰ πετύχει. Διόρισαν λοιπὸν τὸν ἱεραπόστολο John J. Robertson, ἐπικεφαλῆς τῆς ἀποστολῆς στὴν Ἑλλάδα ἐνῶ συγχρόνως διόρισαν ἕναν ἀκόμη ἱεραπόστολο, τὸν John H. Hill σὰν βοηθὸ τοῦ Robertson και τὸν Solomon Bingham τυπογράφου τοῦ τυπογραφείου ποὺ οἱ Robertson και Hill θ' ἀνοίγαν στὴν Ἑλλάδα. "Ὅλοι μαζί, με τὶς οἰκογένειές τους, ξεκίνησαν στὶς 2 Ὀκτωβρίου 1830 ἀπὸ τὴ Βοστώνη με τὸ καράβι Cherub. Ὑστερα ἀπὸ μιὰ ἐνδιάμεση στάση δύο ἐβδομάδων στὴ Βαλέτα, ξεκίνησαν για τὴν Ἑλλάδα τὴν 1η Δεκεμβρίου και στὶς 8 τοῦ ἴδιου μήνα ἔφτασαν στὴν Τῆνο. Ὁ Bingham ἔμεινε στὴ Βαλέτα λίγο περισσότερο για νὰ ἐξοικειωθεῖ με διάφορες λεπτομέρειες τῆς λειτουργίας τοῦ ἐκεῖ τυπογραφείου. Ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ τυπογραφείου μαζί με ἄλλα σκευὴ και ἐπιπλα ἔφτασε στὶς 23 Μαρτίου 1831, στήθηκε ἀμέσως και σὲ λίγο τυπώθηκε τὸ πρῶτο βιβλίον, ἡ «Συνδιάλεξις με ἕναν νέον περιηγητὴν»⁶ σὲ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά. Ἀπὸ κοινὸ γράμμα τῶν δύο ἱεραποστόλων με ἡμερομηνία 7 Μαΐου 1831 μαθαίνουμε μερικὲς λεπτομέρειες για τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν Τῆνο⁷. «Τὰ πιεστήρια ἔφτασαν μόλις

5. P. E. Shaw, *American contacts with the Eastern churches, 1820-1870*, Σικάγο, 1837, σ. 179 - 181.

6. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 2126 (Ἄντι-τυπο στὸ Harvard).

7. S. D. Denison, *A history of the*

στις 23 Μαρτίου γι αυτό και ή λειτουργία τους καθυστέρησε... 'Ο κ. Bingham έτοιμάζει για τύπωμα τὸ πρῶτο φυλλάδιο πὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια παρμένα ἀπὸ ἓνα ἑλληνικὸ βιβλίον ὕμνων καὶ προσευχῶν: τὸ ἓνα μέρος εἶναι ἡ τήρηση τῆς Κυριακῆς καὶ τῶν γιορτῶν καὶ τὸ ἄλλο εἶναι πάνω στὴν προσευχή. Εἶναι σὲ γλώσσα πολὺ ἀπλῆ καὶ κατανοητὴ ἀπὸ ὅλους καὶ τὸ θέμα εἶναι πολὺ εὐλαβικὸ καὶ χρήσιμο⁸. "Ένας ἀπὸ τοὺς "Έλληνες φίλους μας μεταφράζει αὐτὴ τὴ στιγμή γιὰ μᾶς τὴ "Συνδιάλεξη μὲ ἓνα νέο περιηγητὴ"...».

Τὸ τυπογραφεῖο δὲν λειτουργῆσε γιὰ πολὺ στὴν Τῆνο· ὕστερα ἀπὸ μερικὸς μῆνες μεταφέρθηκε, μαζὶ μὲ τὴν ἔδρα τῆς Ἰεραποστολῆς, στὸ τέλος Ἰουνίου 1831, στὴν Ἀθήνα, γιὰτὶ οἱ Ἰεραπόστολοι προέβλεπαν τὴν μεγάλη ἐξέλιξη καὶ σημασία πὸ ἡ ἀποκτοῦσε σὲ λίγο ἡ πόλη αὐτή. Μάλιστα πρὶν ἀκόμη ἐγκατασταθοῦν ὀριστικὰ ἀγόρασαν μίαν ἑκταση ἑνὸς περίπου ἀγγλικοῦ ἑκταρίου (acre) γιὰ \$ 170 γιὰτὶ ὅλοι τοὺς εἶχαν διαβεβαιώσει ὅτι ἡ ἀξία τῆς γῆς θ' ἀνέβαινε συνεχῶς γιὰ πολλὰ ἀκόμη χρόνια.

Τὴν πρώτη τους ἀναφορὰ ἀπὸ τὴν νέα ἔδρα τὴν ἔχουμε ἀπὸ ἓνα γράμμα τους μὲ ἡμερομηνία 14 Φεβρουαρίου 1832⁹.

«Ἀπὸ τότε πὸ ἤρθαμε στὴν Ἀθήνα δημοσιεύσαμε τὸν "Διάλογο μεταξὺ δύο φίλων" (ἀφιερωμένο στὸν ἐπίσκοπο Ταλαντίου)¹⁰, 120 σελίδες ἀπὸ τὴν "Ἀριθμητικὴ τοῦ Colburn" (τὸ τύπωμα ἔμεινε στὴ μέση γιὰτὶ ἔλειπαν οἱ χαρακτῆρες γιὰ τὰ κλάσματα), σχεδὸν δύο βιβλία ἀπὸ τὸ "Ἑλληνικὸ ἀναγνωσματάρειο τοῦ Jacob". Αὐτὰ τὰ βιβλία εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖα καὶ γιὰ τὰ δικὰ μας ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα

Foreign Missionary Work of the Protestant Episcopal Church, τ. Α', Νέα Ὑόρκη 1871, σ. 177 - 178.

8. Τὸ φυλλάδιο αὐτὸ λανθάνει. Σ' αὐτὸ πιθανὸν νὰ ἀναφέρεται ἡ πληροφορία ὅτι ἐκυκλοφόρησε σὲ 500 ἀντίτυπα πὸ παρέχει ὁ W. Cutter, "History of the missions of the Methodist Episcopal Church", στὸ συλλογικὸ ἔργον *History of the American missions to the heathen from their commencement to the present time*, Worcester 1840, σ. 584.

9. S. D. Denison, ὁ.π., σ. 179.

10. Τὸ βιβλίον αὐτὸ τὸ ἀφιέρωσαν στὸν Νεόφυτον Μεταξᾶ: «Τῷ θεοφιλε-

στάτῳ καὶ σεβασμίῳ ἡμῶν πατρὶ κυρίῳ Νεοφύτῳ... [ὑπογράφουν:] Ἰάκωβος Ροπερτίδης [J. J. Robertson] καὶ Ἰωάννης Ἰλλος [John Hill]». Οἱ ἴδιοι ἐξήγησαν τὴν χειρονομία τους αὐτὴ σὰν ἀναγκαῖα, γιὰτὶ θεωροῦσαν τὸν Νεόφυτον σὰν ἓνα πολὺ σημαντικὸ πρόσωπον: «Ἀφιέρωσαμε τὴ Συνδιάλεξη μεταξὺ δύο φίλων στὸν ἐπίσκοπον Ταλαντίου, τὸ πιδ ἰσχυρὸ μέλος ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν Ἐπισκόπων. "Όταν ἔλθει ἡ κατάλληλη στιγμή θὰ κάνουμε παρόμοιες φιλοφρονήσεις καὶ σ' ἄλλους καὶ πιστεύομε ὅτι τὰ ἀποτελέσματα θ' εἶναι καλὰ». Denison, ὁ.π., σ. 179.

σχολεία κι ακόμη οι εκδόσεις αυτές δίνουν μεγάλη δημοτικότητα στο τυπογραφείο μας και γι αυτό πιστεύουμε ότι οι πωλήσεις θα είναι σημαντικές... Μόλις τυπώσουμε τὰ πιὸ ἀναγκαῖα σχολικὰ βιβλία, θὰ ἀφιερωθοῦμε ὀλοκληρωτικὰ σὲ θρησκευτικὲς ἐκδόσεις. Μιὰ ἐκδοση τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων θὰ ἦταν πολὺ χρήσιμη, ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς ἱερωμένους... Θὰ χρειαστοῦμε γρήγορα χαρτί καὶ ἄλλο ὕλικό γιὰ τὸ τυπογραφεῖο. Αὐτὴ τῆ στιγμή τὸ πιὸ συμφέρον εἶναι νὰ μᾶς σταλεῖ τὸ χαρτί ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ, ἀλλὰ ὅταν θὰ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας ἀρκετὰ χρήματα θὰ προσπαθήσουμε νὰ φέρουμε χαρτί ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ Γαλλία. Καὶ τώρα ἐρχόμαστε σ' ἓνα δυσάρεστο νέο, τὴν ἀνάγκη δηλ. νὰ βρεθεῖ ἀντικαταστάτης γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἀποστολῆς. Ὁ κ. Bingham μᾶς γνωστοποίησε ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του. Εἶναι πρόθυμος νὰ ἐκτελέσει τοὺς ὅρους τοῦ συμβολαίου καὶ νὰ ἐκπληρώσει τὶς ὑποχρεώσεις του γιὰ πέντε χρόνια, καὶ ὅπως δῆποτε θὰ μείνει ὥσπου νὰ βρεθεῖ ἀντικαταστάτης. Λέει ὅτι ἀνέλαβε αὐτὲς τὶς ὑποχρεώσεις χωρὶς νὰ σκεφτεῖ καλὰ καὶ ὅτι αἰσθάνεται πῶς δὲν ἔχει τὰ προσόντα γιὰ νὰ ζήσει τὴ ζωὴ τοῦ ἱεραποστόλου...».

Παράλληλα μὲ τὸ τυπογραφεῖο, οἱ Hill καὶ Robertson εἶχαν ἀνοίξει στὴν Ἀθήνα δύο σχολεῖα, ἓνα γιὰ κορίτσια κι ἓνα γιὰ ἀγόρια, ποὺ γνώρισαν μεγάλη ἐπιτυχία, κυρίως ὅμως τῶν κοριτσιῶν γιατί ἦταν τὸ μοναδικό¹¹. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1832 οἱ δύο ἱεραπόστολοι ἀποφάσισαν νὰ ξεχωρίσουν τὰ καθήκοντά τους: ὅ,τι θὰ εἶχε σχέση μὲ τὸ

11. Τὸ σχολεῖο τῶν κοριτσιῶν εἶχε τρία χωριστὰ τμήματα: ἓνα δημοτικὸ, ἓνα μέσο σχολεῖο γιὰ πολὺ φτωχὰ ἢ ὀρφανὰ κορίτσια ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μαθήματα οἱ μαθήτριες μάθαιναν καὶ μιὰ τέχνη καὶ τέλος ἓνα διδασκαλεῖο ποὺ προετοίμαζε κοπέλες γιὰ νὰ γίνονουν δασκάλες. Αὐτὸ ἦταν τὸ πρῶτο διδασκαλεῖο στὴν Ἑλλάδα καὶ τόση ἦταν ἡ ἀναγνώρισή του ποὺ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τὸ 1836 ἔστειλε 12 κορίτσια μὲ ὑποτροφία νὰ σπουδάσουν ἐκεῖ. Τὸ 1836 ὁ J.H. Hill ἀποφάσισε νὰ δέχεται στὸ σχολεῖο του καὶ μαθήτριες μὲ πληρωμὴ, ὅλες τους παιδιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ πλούσιες καὶ ἰσχυρὲς ἑλληνικὲς οἰκογένειες. Στὴν ἀρχὴ τὰ διδάκτρα ἦταν χαμηλά, 1 δολλάριο

(= 6 δραχμὲς) τὸ μῆνα, ἀργότερα ὅμως, τὸ 1838 ἀυξήθηκαν σὲ 50 δολλάρια τὸ χρόνο. Τὸ σχολεῖο μὲ πληρωμὴ (ὅπως μαθαίνομε ἀπὸ γράμμα τοῦ J.H. Hill ποὺ ἔγραψε στὶς 14 Ἰουλίου 1838 καὶ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ "The Spirit of Missions", τ. 3, 1838, σ. 355-360) ἀπὸ τὶς 27 Αὐγούστου 1838 μεταφέρθηκε σὲ νέο κτίριο, (γιὰ τὴν οἰκοδόμησή του ὁποῖο ἔδωσε χρήματα ἓνας πλούσιος Ἀγγλος, ὁ Charles Holt Bracebridge) στὴ γωνία Νικοδήμου καὶ Θουκυδίδου. Στὸ ἴδιο αὐτὸ κτίριο μὲ πολλὰς βέβαια προσθήκες καὶ βελτιώσεις λειτουργεῖ ὡς σήμερα ἡ Σχολὴ Χύλλ, συνέχεια τοῦ παλιοῦ ἐκείνου σχολεῖου.

τυπογραφεῖο θὰ ὑπαγόταν στὸν Robertson, ἐνῶ ὅ,τι θὰ εἶχε σχέση μετὰ τὰ σχολεῖα καὶ τὴν ἐκπαίδευση θὰ ἦταν κάτω ἀπὸ τὸν Hill· συγχρόνως ὅμως τὴν γενικὴ ἐποπτεία καὶ τῶν δύο τμημάτων θὰ τὴν εἶχαν καὶ οἱ δύο μαζί, ὥστε γιὰ σοβαρὰ θέματα ὁ καθένας θὰ συμβουλευόταν τὸν ἄλλο¹². Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1833 διορίστηκε τυπογράφος τῆς Ἱεραποστολῆς ὁ Γεώργιος Πολυμέρης ποὺ εἶχε μάθει τὴν τέχνη τῆς τυπογραφίας στὴν Ἀμερικὴ, σὲ ἀντικατάσταση τοῦ S. Bingham ποὺ εἶχε ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του¹³. Τὸ τυπογραφεῖο λειτούργησε στὴν Ἀθήνα ὡς τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ 1833· στὸ διάστημα αὐτὸ στὸ τυπογραφεῖο τῶν Ἱεραποστόλων τυπώθηκαν, χρονολογικά, τὰ παρακάτω βιβλία (γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ τους ταύτιση ποὺ σημειώνεται, μέσα σὲ παρένθεση, μετὰ τὴν ἀναγραφὴ τοῦ τίτλου, χρησιμοποιοῦ τις ἀκόλουθες συντομογραφίες: Γκ = Δ. Γκίνης - Β. Μέξας, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, Α'-Γ', Ἀθ. 1939-1941· Ἑραν. Α = Προσθῆκες (μετὰ συνεχῆ ἀρίθμηση) στὸ π. «Ἑρανιστής»· Η = Ph. Iliou, Un projet bibliographique d'É. Legend. La "Bibliographie Hellénique du XIXe siècle", Ἀθ. 1977).

1831—Ἀριθμητικὴ κατὰ τὴν Σωκρατικὴν μέθοδον (Γκ 2026).

—Διάλογος μεταξὺ δύο φίλων (Γκ 2043).

—Κλύμαξ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης... Μέρος πρῶτον καὶ τρίτον (Ἑραν. Α 802 καὶ Γκ 2087).

1832—Ἀριθμητικὴ κατὰ τὴν Σωκρατικὴν μέθοδον. Μέρος Β' (Γκ 2161).

—Γραμματικὴ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης (Γκ 2170).

—Ξενοφῶντος ἀπομνημονεύματα (Γκ 2209).

—Πλάτωνος ἀπολογία Σωκράτους καὶ Γοργίας (Γκ 2219).

1833—Ὁμιλία σύντομος ρηθεῖσα... παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐπισκόπου Ταλαντίου Νεοφύτου [μονόφυλλο] (Γκ 2300).

—Σύντομος ὁμιλία... παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ταλαντίου Νεοφύτου Μεταξᾶ... [μονόφυλλο] (Γκ 2321)¹⁴.

—Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: ὁ Ἀβραάμ (Γκ 2329).

—Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: ὁ Ἀδάμ, ὁ Κάιν καὶ ὁ Ἀβελ (Γκ 2320).

Ἐνῶ βρισκόταν στὴν Ἀθήνα τύπωσαν ἓνα τουλάχιστον ἀκόμη βιβλίο, τὸ 1832, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρουν τὸ ὄνομα τοῦ τυπογραφεῖου. Εἶναι τὸ ἔργο τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Νεοφύτου Μεταξᾶ, «Ἐγχειρίδιον

12. S. D. Denison, ὁ.π., σ. 180.

13. Σ. Παπαγεωργίου, Ἡ τυπογραφία στὴν Ἀθήνα στὰ πρῶτα ὀθωνικὰ χρόνια, «Ὁ Ἑρανιστής», τ. ΙΒ', 1975, σ. 56.

14. Ὅτι τὸ μονόφυλλο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἔκδοση τοῦ «Ἐξ Ἀμερικῆς Φιλελληνικοῦ Τυπογραφεῖου» συνάγεται ἀπὸ πληροφορίες τοῦ W. Cutter, ὁ.π., σ. 584.

περιέχον τὰ ἐπτὰ μυστήρια τῆς Ἀνατολικῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας...». Δύο βασικοὶ λόγοι μᾶς πείθουν ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι προῖον τοῦ Φιλελληνικοῦ Τυπογραφείου: α) Τὸ 1832 στὴν Ἀθήνα δὲν λειτουργεῖ κανένα ἄλλο τυπογραφεῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Φιλελληνικό¹⁵. β) Τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ κοσμήματα εἶναι ὅμοια μὲ τῶν ἄλλων βιβλίων πού βγήκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο. Ἐξάλλου ὁ Νεόφυτος Μεταξᾶς διατηροῦσε ἄριστες σχέσεις μὲ τοὺς δύο ἱεραποστόλους ἀφοῦ, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, τὸ 1831 τοῦ ἀφιέρωσαν τὸ βιβλίον τους «Διάλογος μεταξὺ δύο φίλων».

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1833 ἀποφασίζεται νέα μετακίνηση τοῦ τυπογραφείου. Τοὺς λόγους τῆς ἀπόφασής τους τοὺς δίνουν σ' ἓνα γράμμα τους μὲ ἡμερομηνία 29 Αὐγούστου 1833. «Σ' αὐτὴ τὴν πόλιν τῶν 6.000 περίπου κατοίκων ὑπάρχουν ἤδη 4 οἰκογένειες ἱεραποστόλων ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Δρα Κορεκ, πού ἂν καὶ δὲν ἀνήκει ἐπίσημα σὲ καμιὰ Ἑταιρεία, ὡστόσο προσφέρει κι αὐτὸς ὑπηρεσίες... Συγχὰ μᾶς ρωτοῦν, "Ἕλληνες καὶ ξένοι, γιατί ἐνῶ τόσα μέρη χρειάζονται παρόμοια βοήθεια, ἐμεῖς ὅλοι ἐξακολουθοῦμε νὰ μένομε στὴν Ἀθήνα... Φτάσαμε λοιπὸν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἦταν ἀνάγκη ὁ ἓνας ἀπὸ μᾶς νὰ διαλέξει ἓναν ἄλλο σταθμό...»¹⁶.

Τὸ μέρος πού διάλεξαν γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ τυπογραφείου ἦταν ἡ Σύρος, γιατί τὸ νησί εἶχε ἀνεπτυγμένο ἐμπόριο καὶ οἱ συναλλαγές του μὲ ἄλλα μέρη, ἑλληνικὰ καὶ γειτονικά, θὰ βοηθοῦσαν στὴν διάδοση τῶν ἱεραποστολικῶν ἐκδόσεων. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1833 ὁ Robertson μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὸ τυπογραφεῖο ἐγκαταστάθηκαν στὴ Σύρα, κι ἀπὸ τότε οἱ δύο σταθμοὶ τῶν Ἐπισκοπιανῶν τῆς Σύρας μὲ τὸν Robertson καὶ τῆς Ἀθήνας μὲ τὸν Hill θεωροῦνταν σὰν δύο ξεχωριστὲς ἀποστολὲς ἀνεξάρτητες ἢ μίαν ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴ Σύρον ὁ Robertson πῆρε τὴν ἔγκριση νὰ ἐπεκτείνει τὶς τυπογραφικὲς του ἐργασίες γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν Καραμανλήδικων κειμένων. Ἐπίσης τοῦ ἐστάλη καὶ μιὰ νέα ποσότητα ἀπὸ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες¹⁷. Τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα εἶναι ἀπὸ ἐπιστολὲς - ἀναφορὲς τοῦ Robertson πού δημοσιεύτηκαν στὸ "Spirit of the Missions" καὶ ἀναφέρονται στὶς ἐργασίες καὶ στὶς δυσκολίες τοῦ τυπογραφείου¹⁸.

15. Σ. Παπαγεωργίου, *αὐτ.*

16. S. D. Denison, *ὁ.π.*, σ. 237-238.

17. W. Cutter, *ὁ.π.*, σ. 584.

18. "Spirit of the Missions", τ. Α', 1836, σ. 45 - 49.

«Σύρος, 2 Μαρτίου 1835. . . Καθώς περιμένομε τὸ ὑπόλοιπο χειρόγραφο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματικὴ πού ἀρχίσαμε νὰ τυπώνουμε, κατὰ παράκληση τοῦ αἰδ. Hill, γιὰ τὸ σχολεῖο του, συγχρόνως τυπώνουμε καὶ τὴν σύγχρονη ἑλληνικὴ γραμματικὴ τοῦ καθηγητοῦ Βάμβρα. Αὐτὴν τὴν περιμένουν μὲ ἀνυπομονησίᾳ ὅλοι οἱ ἱεραπόστολοι καὶ θὰ εἶναι πολὺ χρήσιμη γιὰ τὰ σχολεῖα. Ἐπίσης προετοιμάζομε μίᾳ νέα ἔκδοσι τῆς “Σύνοψης τῆς ἱερᾶς ἱστορίας” τοῦ Κοραῆ. Σκέφτομαι νὰ τυπώσω 3.000 ἀντίτυπα. Τὰ βιβλία μας εἶναι σὲ συνεχῆ ζήτησι καὶ δὲν ἀμφιβάλω ὅτι ὠφελοῦν πολὺ, ἂν καὶ οἱ πωλήσεις εἶναι χαμηλές. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Γραμματικὴ τοῦ Βάμβρα θὰ πουληθεῖ καλὰ καὶ γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα καὶ γιὰ τὴν ἔλλειψι τοῦ βιβλίου. . .».

«Σύρος, 1 Σεπτεμβρίου 1835. Συνάντησα πολλὰς δυσκολίας στὸ νὰ βρῶ καλοὺς τεχνίτες γιὰ τὸ τυπογραφεῖο καὶ τὸ βιβλιοδετεῖο. . . Δοκιμάσαμε μερικοὺς πού παρουσιάστηκαν ἐδῶ ἀλλὰ ἀποδείχτηκαν ἀκατάλληλοι. Σ' αὐτὴ τῇ χώρᾳ τέτοιες δυσκολίες εἶναι πολὺ συνηθισμένες. . . Πήραμε δοκιμαστικὰ ἓναν μὲ πιστοποιητικὸ ἔμπειρου καὶ ἐπιδέξιου βιβλιοδέτη, πού δὲν ἤξερε ὅμως οὔτε πῶς νὰ ράβει ἢ νὰ κολλάει τὰ φύλλα. . . Στενοχωρημένος μ' αὐτὲς τὶς ἀπογοητεύσεις καὶ ἐπειδὴ εἶχα καὶ μερικὲς ὑποθέσεις μὲ τὸν ὑπουργὸ Παιδείας καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, σχετικὰ μὲ τὸ σχολεῖο καὶ τὰ τυπογραφεῖα μου, κατὰ τὰ μέσα Ἰουλίου ἔκανα ἓνα ταξίδι στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ψάξω καὶ γιὰ τεχνίτες γιὰ τὸ τυπογραφεῖο μου. Ὁ διευθυντὴς τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου καὶ ἓνας ἢ δύο ἀκόμη τυπογράφοι μὲ βοήθησαν καὶ καθὼς ἡ ἐπιδημία πού ἐπικρατεῖ ἔκανε πολλοὺς τεχνίτες νὰ θέλουν ν' ἀλλάξουν κατοικία, κατὰφερα νὰ ἐξασφαλίσω δύο καλοὺς στοιχειοθέτες καὶ ἓναν βιβλιοδέτη πού τὸν χρησιμοποιοῦσα ὅταν ἤμουν στὴν Ἀθήνα. Δυστυχῶς ὅμως ἀρρώστησε μὲ πυρετὸ τὴν παραμονὴ τῆς ἀναχώρησής του καὶ ἀκόμα δὲν κατάφερε νὰ ἔρθει ἐδῶ. Μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο ὅμως εἶχα γράμμα ἀπὸ τὸν Brother Schlienis ἀπὸ τὴ Μάλτα πού μοῦ λέει ὅτι βρῆκε γιὰ μένα ἓναν καλὸ βιβλιοδέτη πού μόλις βρεῖ εὐκαιρία θάρθει στὴ Σύρα. . . Ἀφότου γύρισα στὴ Σύρα ἀρχίσα νὰ τυπώνω τὸ πρῶτο μέρος τῆς “Ἑλληνικῆς Κλίμακος”. Θὰ ἤθελα νὰ τυπώσω ἓνα θρησκευτικὸ βιβλίον καὶ ὄχι μόνον σχολικὰ. Ὅχι γιὰτὶ δὲν πιστεύω ὅτι εἶναι σοφὸ μέτρο ἀλλὰ γιὰτὶ φοβᾶμαι ὅτι οἱ φίλοι μας στὴν Ἀμερικὴ δὲν ἐνθουσιάζονται μὲ τὰ σχολικὰ μόνον βιβλία. Ἀλλὰ ἂν θέλομε νὰ κρατήσουμε τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ τὰ προμηθεύομε μὲ βιβλία».

Μία ἀπὸ τὶς δραστηριότητες τοῦ τυπογραφείου στὴ Σύρο ἦταν καὶ

ή εκτύπωση δύο κειμένων στα Καραμανλήδικα. Οί Καραμανλήδες ήταν κάτοικοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Χριστιανοί ὀρθόδοξοι στὸ θρήσκευμα ἀλλὰ τουρκόφωνοι στὴ γλώσσα. Τὰ ἑλληνικά τους περιοριζόταν στὴ γνώση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου πὺ τὸ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ γράφουν τὴν τουρκικὴ γλώσσα. Ἡ British and Foreign Bible Society (BFBS) πὺ εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 1804 μὲ σκοπὸ τὴν εὐρεία διάδοση τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὅχι μόνον στὴν Μεγάλη Βρετανία ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλες χῶρες, εἴτε χριστιανικὲς εἴτε μωαμεθανικὲς εἴτε εἰδωλοατρικὲς, ὅταν εἶδε πὺσση ἀνάγκη εἶχαν οἱ Καραμανλήδες, πὺ ζοῦσαν σὲ μικρὲς κοινότητες ἀνάμεσα σὲ Μωαμεθανούς, ἀπὸ τουρκικά, κυρίως, θρησκευτικὰ βιβλία μὲ ἑλληνικούς χαρακτήρες, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ διατηρήσουν τὴν ὀρθόδοξη πίστη τους, ἐπιδόθηκαν μὲ ζῆλο στὴν ἔκδοση τέτοιων κειμένων¹⁹. Ὁ Rev. H. D. Leevens, ἱεραπόστολος τῆς BFBS ἀνάθεσε στὸν Robertson τὴν ἐκτύπωση τῶν παρακάτω δύο κειμένων πὺ παραθέτονται χρονολογικά²⁰.

1) *Γένεσις, γιὰν Μαχλουκατὴν Γιαρατηλησηνὴν Κιταπή. [1835].* Τὸ βιβλίον κυκλοφόρησε χωρὶς σελίδα τίτλου. Ἄν καὶ δὲν ἔχει τόπο καὶ χρόνον ἐκδόσεως, μὲ βεβαιότητα μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Robertson γιὰτὶ ὁ ἴδιος ὁ Robertson στίς 2 Μαρτίου 1835 σὲ γράμμα του στὴν Ἀμερικὴ γράφει:

«... Περιμένομε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ νὰ ξαναρχίσουμε τὴν ἑλληνο-τουρκικὴ Βίβλο. Τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως εἶχε καλὴ ὑποδοχὴ καὶ τὸ ὅλο ἔργο ἀναμένεται μὲ ἀνυπομονησία. Ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ καθυστερήσει ἡ ἄδεια ν' ἀγοράσω ἀπὸ τὸν κ. Leevens τὰ στοιχεῖα, σὲ καλὴ τιμῇ, ὅταν ἡ Βίβλος θὰ ἔχει τελειώσει γιὰ νὰ τυπώσω μ' αὐτὰ ἕναν τόμο μὲ ἀποσπάσματα καθὼς καὶ ἄλλα ἔργα γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Μ. Ἀσίας»²¹.

2) *Χαζορετὶ Μουσηνὴν πὲς κιταπλαρὴ χέμ ταχὶ Ναυὴ Ὀγλοῦ Ἰησουοῦν κιταπή καὶ Ἰνκλιτέρορην. . . — Ἡ Πεντάτευχος τοῦ Μουσεῶς καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰησοῦ υἱοῦ τοῦ Ναυῆ. . . 1836.*

19. Γιὰ τὴν δραστηριότητα τῆς BFBS στὴν ἐκτύπωση καραμανλήδικων κειμένων βλ. R. Clogg, *The publication and distribution of Karamanli texts by the British and Foreign Bible Society before 1850*, "The Journal of Ecclesiastical History", 19, 1968, σ. 57 - 81 καὶ 171 - 193.

20. Οἱ τίτλοι ἔχουν παρθεῖ ἀπὸ τὴν

βιβλιογραφία τῶν S. Salaville καὶ E. Dalleggie, *Karamanlidika*, τ. Α', Ἀθ. 1958, ἀριθ. 72 καὶ 76.

21. "Spirit of the Missions" τ. Α', 1836, σ. 45. Φαίνεται ὅτι τὸ κομμάτι αὐτὸ τῆς Π. Διαθήκης εἶχε τυπωθεῖ σὰν δεῖγμα γιὰ τὴν BFBS, preliminary τῆς ἔκδοσης τῆς Βίβλου τοῦ 1836-1838.

Ὁ πρῶτος τόμος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οἱ υπόλοιποι τόμοι τυπώθηκαν στὴν Ἀθήνα ὅπου μετοίκησε ὁ Leeves τὸ 1837.

Στὴ Σύρο ἐπίσης, παράλληλα μὲ τὸ τυπογραφεῖο, καὶ μὲ πρωτοβουλία τῆς κυρίας Robertson, ἄνοιξε ἓνα σχολεῖο γιὰ κορίτσια. Τὸ σχολεῖο ἦμως αὐτὸ ἔχει μόνον δὲν εἶχε μεγάλη διάρκεια ἀλλὰ ἦταν καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς ἱεραποστολῆς τοῦ Robertson. Τὸ 1836 ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' ἐξέδωσε μίαν ἐγκύκλιον (τὴν συνυπέγραψαν 17 ἀκόμη μητροπολίτες) ποὺ ἦταν μίαν σφοδρότατην ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἱεραποστόλων τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς. Ἰδιαιτέρα ὀξὺ ἦταν τὸ μέρος τὸ ἐπιγραφόμενον «Περὶ τῶν σημερινῶν αἰρετικῶν, καὶ τῶν ἐπιβουλῶν αὐτῶν» καὶ ὅπου ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἦταν καὶ τὰ ἑξῆς: «... ἐπεχειρήσθησαν τώρα ἐν ἐσχάτοις καιροῖς μὲ ὅλους τοὺς τρόπους, καὶ μὲ ὅλα τὰ μέσα νὰ χύσωσι τὸν φαρμακερὸν ἰὸν τῶν διαφόρων τούτων αἰρέσεων εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ὀρθοδόξων, νὰ μολύνωσι τὴν ἀμώμητον ἡμῶν πίστιν, καὶ νὰ κατασπαράξωσι τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ. Καὶ διὰ νὰ ἐκτελέσωσι ταῦτα ραδίως, λαμβάνουσι διάφορα σχήματα, προσποιοῦνται φιλανθρωπίαν... ἐπαγγέλονται σοφίαν, καὶ παιδείαν... ἰατροῦσι δωρεάν, διδάσκουσιν ἀμισθί, μὲ μόνον τὸν σκοπὸν νὰ λάβωσι τὴν εὐνοίαν τῶν ὀρθοδόξων, καὶ νὰ μολύνωσι τὰ πάτρια ἡμῶν δόγματα· δαπανῶσι πολλὰ πρὸς τύπων βιβλιαρίων, πεπληρωμένων ἀπὸ ταύτας τὰς διαφορὰς βλασφημίας των... χαρίζουσι ταῦτα, ἢ τὰ πωλῶσι διὰ σμικροτάτης τιμῆς... διὰ νὰ ἐμφυτεύσωσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν ὀρθοδόξων, καὶ μάλιστα τῶν ἀπαλῶν παιδῶν, τὰς παρανόμους αὐτῶν βλασφημίας· προσποιοῦνται πᾶσαν ἐπιμέλειαν πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας μας, ὡς πλέον εὐαπατήτου, καὶ ἐπιδεικτικῆς, ἐλπίζοντες μὲ τὸν καιρὸν ἀφθόνους καρποὺς παρ' αὐτῆς...»²².

Μὲ ἀφορμὴ αὐτὴ τὴν ἐγκύκλιον ξεσηκώθηκε μεγάλη λαϊκὴ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν ἱεραποστόλων, καὶ πολλὰ σχολεῖα τότε ἐκλείσαν, ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ τῆς κ. Robertson τῆς ὁποίας κινδύνεψε μάλιστα ἡ σωματικὴ ἀκεραιότητά ἀπὸ τὴν ὀργὴν τοῦ πλήθους. Τὸ τυπογραφεῖο ἐπίσης σταμάτησε νὰ δουλεύει γιὰ ἄρκετὸ καιρὸ, ἐξ αἰτίας τῶν ταραχῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν ἀλλὰ καὶ γιατί ὁ τυπογράφος Γ. Πολυμέρης εἶχε ἀνοίξει στὸ μεταξὺ δικό του τυπογραφεῖο. Ἄρχισε καὶ πάλι νὰ λειτουργεῖ ὁμαλὰ ἀπὸ τὸ 1837, καθὼς οἱ ἀντιδράσεις ἄρχισαν νὰ ἀμβλύνονται καὶ ἓνας τυπογράφος, ὁ Charles Lincoln, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσίν του.

22. Μ.Ι. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατά-*

ξεις, τ. Β' 1889, σ. 261 - 280.

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1837 ἡ Ἐταιρεία, σὲ συνεννόησιν μετὰ τὸν Robertson, ἀποφάσισε ὅτι δὲν ἦταν πιὰ συμφέρον νὰ συνεχιστεῖ ἡ λειτουργία τοῦ τυπογραφείου περισσότερον ἀπὸ ὅσο θὰ χρειαζόταν γιὰ νὰ τελειώσῃ ἡ ἐκτύπωση τῶν ἐκδόσεων πού εἶχαν ἤδη ἀρχίσει. Ἐνῶ τὰ ἔσοδα ἀπὸ πωλήσεις τῶν ἐκδόσεων ἦταν μηδαμινά, τὰ ἔξοδα γιὰ τὴ συντήρησιν τοῦ σταθμοῦ ἦταν τεράστια. Ἀπὸ μίαν ἀνάλυσιν τῶν ἐξόδων γιὰ τὸ 1836 καὶ τὰ πρῶτα δύο τέταρτα τοῦ 1837 πού δημοσιεύτηκε στὸ "Spirit of the Missions" (2, 1837, σ. 218) ἔχομε τὰ ἐξῆς στοιχεῖα:

Μισθοὶ καὶ ἄλλα ἔξοδα	\$ 3,583.31
Ἐξοδα ταξιδιοῦ τοῦ Robertson καὶ τοῦ τυπογράφου καὶ τῆς κ. Lincoln	\$ 956.54
Ἑλικὸ γιὰ τὸ τυπογραφεῖο	\$ 856.82
Σύνολο	\$ 5,396.67

Ἐξάλλου ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀποκτήσει τώρα ἀρκετὰ τυπογραφεῖα ὅπου μποροῦσαν νὰ τυπώνονται καὶ οἱ ἱεραποστολικὲς ἐκδόσεις τὸ ἴδιον φθηνά, ἐνῶ συγχρόνως θὰ γλύτωναν χρόνον καὶ κόπον. Τὸ τυπογραφεῖο εἶχε φανεῖ πολὺ χρήσιμον στὴν ἀρχή, τότε πού δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη πολλὰ τυπογραφεῖα, καὶ εἶχε θεωρηθεῖ ἀπόλυτα ἀναγκαῖον γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐγκαθίδρυσιν τῆς ὅλης ἐπιχείρησιν. Τὸ σχολεῖο τῆς κ. Robertson δὲν ἦταν ἀρκετὸς λόγος γιὰ νὰ διατηροῦν τὸν σταθμὸν ἤδη στὴν Σύρον βρισκόμενον ἕνα σχολεῖο τῆς Church Missionary Society of England καὶ ἡ Ἐταιρεία αὐτὴ λογάριάζετο νὰ ἐνισχύσῃ τὸν σταθμὸν αὐτὸ καὶ μετὰ ἄλλους ἱεραποστόλους. Γιὰ αὐτὸ κρίθηκε σκοπιμότερον ὁ Robertson νὰ σταλεῖ κάποιον ἄλλου ὅπου θὰ ἦταν πιὸ χρήσιμος²³. Τότε ὁ Robertson ἐπισκέφθηκε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ εἰσήγησίς του ἦταν ὅτι δύο ἱεραποστολικοὶ θὰ μποροῦσαν νὰ προσφέρουν πολλὰ στοὺς 200.000 Ἑλληνας πού ἦταν συγκεντρωμένοι ἐκεῖ. Στις 25 Σεπτεμβρίου 1838 ἀποφασίστηκε νὰ τεθεῖ ὁ Robertson ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἱεραποστολῆς στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ πάει ἀμέσως στὸ νέο του πόστο (ὅπου καὶ ἔφτασε στις 24 Ἀπριλίου 1839) μόλις τακτοποιήσῃ τις ἐκκρεμότητες στὴ Σύρον. Τὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ τυπογραφείου τὸν πούλησε σὲ ἱκανοποιητικὴ τιμὴ στὸν Ὑδραῖο Παντελεῆ Κ. Παντελεῆ πού διατηροῦσε τυπογραφεῖο μετὰ τὸ ὄνομα «Ὁ Ἀνεξάρτητος»²⁴.

Ἀπὸ τὴν συριακὴν περίοδον τοῦ τυπογραφείου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο Καραμανλήδικα κείμενα, ἔχομε τὰ παρακάτω βιβλία:

23. W. Cutter, ὁ.π., σ. 586 - 587.

πούλησε τὸ τυπογραφεῖο στὸν Παῦλον

24. Ὁ Π.Κ. Παντελεῆς τὸ 1842

Ἡσαΐα πού τὸ μετονόμασε σὲ Φιλελευ-

- 1834 — Ἀπάντησις πρὸς τὴν γενομένην διατριβὴν παρὰ τοῦ κυρίου Γερμανοῦ κατὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν καὶ κατὰ τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ Ν. Βάμβρα [ἄ.ῆ.] (Γκ 2339).
- Αὐτοσχέδιος ὁμιλία τοῦ κυρίου Ν. Βάμβρα γενομένη ἐν Ἐρμουπόλει τῇ ζ' Μαρτίου 1834. . . 1834 (Γκ 2346).
- Ἐσωτερικαὶ ἐνέργειαι τῆς ἐμπνεύσεως τῶν Γραφῶν. Θεωρία. . . μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Ν. Βάμβρα (Γκ 2379).
- Ὀμιλία παρὰ τοῦ κυρίου Ν. Βάμβρα εἰς τὴν καθίδρυσιν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ γυμνασίου τῆς Ἐρμουπόλεως τὴν 18 Νοεμβρίου 1834 (Γκ 10277).
- Ὀμιλία παρὰ τοῦ κυρίου Ν. Βάμβρα εἰς τὴν Α' ἐτήσιον ἐξέτασιν τοῦ ἐν Ἐρμουπόλει Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου, τὴν 25 Αὐγούστου 1834, 1834, 1834 (Γκ 2403).
- Ὀμιλία παρὰ τοῦ κυρίου Ν. Βάμβρα εἰς τὴν Γ' ἐτήσιον ἐξέτασιν τοῦ Φιλελληνικοῦ Παιδαγωγείου. . . 1834 (Γκ 2405).
- Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας πρῶτον μὲν τυπωθεῖσα διὰ τὸν Δ. Κοραῆν, εἰς χρῆσιν τῶν κοινῶν σχολείων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. . . Ἔκδοσις 3. 1834 (Ἐραν. Α 887).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἐνώχ καὶ Νῶε. 1834 (Γκ 2436).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. 1834 (Γκ 2437).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἰωσήφ. 1834 (Γκ 2438).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Λῶτ καὶ ὁ Μελχισεδέκ. 1834 (Γκ 2439).
- 1835 — Γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς ἐλληνικῆς γλώσσης συνταχθεῖσα διὰ τοὺς ἀρχαρίους ὑπὸ Νεοφύτου Βάμβρα. 1835 (Γκ 2462).
- Κλιμαξ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. . . Μέρος πρῶτον. Ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Ἰακώβ. Ἔκδοσις β'. 1835 (Γκ 2511).
- Περίληψις τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου διὰ τοὺς ἀλληλοδιδασκομένους, καὶ κάθε Χριστιανὸν ὑπὸ Ν. Νικητόπλου. 1835 (Γκ. 2546).
- Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας. . . ἔκδοσις 4. 1835 (Γκ 2579).
- 1836 — Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ Δημητρίου Σταυρινοῦ. . . ὑπὸ Λουκᾶ Σακελλαρίδου. 1836 (Γκ 2677).
- Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Λόγος περὶ ἱερωσύνης. . . 1836 (Γκ 2738).

θέρα *Τυπογραφία* καὶ τὸ διατήρησε ὡς
τὸ 1861. Βλ. Ἀνδρέου Χούμη, *Περί*

τυπογραφίας ἐν Σύρῳ, Σύρος, 1901,
σ. 8 - 9.

- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἰώβ καὶ ὁ Μωυσῆς. 1836 (Γκ 2739).
- 1837 — Ἐσωτερικαὶ ἐνάργειαι τῆς ἐμπνεύσεως τῶν Γραφῶν. Θεωρία ὠφελιμιωτάτη... μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Ν. Βάμβα. 1837 (Γκ 2799).
- Ἐχεις χρεῖαν ἀπὸ φίλον. 1837 (Γκ 2802).
- Ὁ ὀρφανὸς ἢ ὁ πειρασμὸς τοῦ πτωχοῦ. 1837 (Γκ 2862).
- Ἰώβ (Ἐραν. Α891).
- Ὁ Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. 1837 (Γκ 2865).
- Συμφωνία τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν γλῶσσαν... 1837 (Γκ 2891).
- Συνδιάλεξις μὲ νέον τινὰ περιηγητὴν. Ἔκδοσις 2 (Γκ 2892, Π. 148).
- Τὸ λαχεῖον (λοταρία). 1837 (Γκ 2904).
- Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Λόγος περὶ ἱερωσύνης. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βεγγελίου. 1837 (Γκ 2905).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ. 1837 (Γκ 2910 Π. 149).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Μωυσῆς. 1837 (Γκ 2911).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Φαραὼ καὶ ὁ Βαρλαάμ 1857 (Γκ 2912, Π. 150).
- 1838 — Ἀγγελία ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ πρὸς σέ. 1838 (Γκ 2920, Π. 151).
- Ἀπάντησις πρὸς τὴν γενομένην διατριβὴν παρὰ τοῦ κ. Γερμανοῦ κατὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν. ἄ.ξ. (Γκ 2927).
- Αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ πρόοδοι τῆς Ἀμαρτίας. 1838 (Γκ 10339).
- Βίος τοῦ Ἰωσήφ, ληφθεὶς ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. 1838 (Γκ 2931, Π. 153).
- Διάλογος μεταξὺ δύο φίλων. 1838 (Γκ 10341).
- Αἱ δύο ὁδοί. 1838 (Γκ 2923, Π. 152).
- Ὁ εἰς τὸ νοσοκομεῖον γέρον. 1838 (Ἐραν. Α527).
- Ἐχεις χρεῖαν ἀπὸ φίλον; 1838 (Ἐραν. Α47).
- Ἰάκωβος ὁ καθαρίζων τὰς καπνοδόχας. 1838 (Γκ 2976).
- Ὁ ἄραψ μάρτυς. 1838 (Γκ 6742).
- Ὁ καιρὸς καὶ ἡ αἰωνιότης. 1838 (Ἐραν. Α528).
- Ὁ παλαιογράφος φιλόσοφος. 1838 (Γκ 3010).
- Περὶ τῆς μελέτης τῆς Ἀγίας Γραφῆς. 1838 (Ἐραν. Α49).
- Πρὸς τὰς μητέρας οἰκογενειῶν. 1838 (Γκ 10347).

- Σύντομος απόδειξις τῆς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ. 1838 (Γκ 3055).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἀχάβ καὶ ὁ Ἰωσάφατ. 1838 (Γκ 10353).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Δαβίδ. 1838 (Γκ 3067, Π. 155).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἥλει καὶ ὁ Σαμουὴλ (Ἐραν. Α200).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Σαούλ. 1838 (Γκ 3068).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Σολομών. 1838 (Ἐραν. Α529).
- Ψυχοφελῆς συλλογὴ ἐκ διαφόρων συγγραφέων. 1838 (Γκ 3076).

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων, δηλαδή τὰ «τραβήγματα», γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Φιλελληνικοῦ Τυπογραφείου, κυμαίνονταν ἀπὸ 750 μέχρι 3.000 ἀνὰ ἔκδοση (2.500 ἦταν ὁ πρὸ συνηθισμένος ἀριθμὸς).

Στὸν κατάλογο τῶν βιβλίων ποὺ ἔστειλε στὴν Ἀμερικὴ γιὰ τὸ 1837, ὁ Robertson ἀναφέρει τὰ ἐξῆς «τραβήγματα»:

- Συμφωνία τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, 1837: 3.000 ἀντίτυπα.
- Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Λόγος περὶ ἱεροσύνης, 1837: 750 ἀντίτυπα.
- Ἰώβ, 1837: 1.500 ἀντίτυπα.
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί. Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, 1837: 2.000 ἀντίτυπα.

— Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί. Μωυσῆς, 1837: 2.000 ἀντίτυπα.

— Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί. Φαραώ, 1837: 2.000 ἀντίτυπα.

Οἱ ὑπόλοιπες ἑξὶ ἐκδόσεις τοῦ ἱεραποστολικοῦ τυπογραφείου τῆς Σύρας τὸ 1837 ἔγιναν σὲ 2.500 ἀντίτυπα ἢ κάθε μία²⁵.

Ἐπίσης, στὸν κατάλογο ποὺ ἔστειλε ὁ Robertson γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ 1838 σημειώνει ὅτι ὅλοι οἱ τίτλοι — σύνολο: εἰκοσιέντας — τυπώθηκαν σὲ 2.500 ἀντίτυπα, μὲ μία ἐξάιρεση: τὸ «Ἐχεις χρεῖαν ἀπὸ φίλον;» ποὺ τυπώθηκε σὲ 2.000 ἀντίτυπα²⁶.

Γιὰ τὰ προηγούμενα χρόνια δὲν ἔχουμε καταλόγους τῶν ἐκδόσεων τοῦ τυπογραφείου. Πάντως σὲ ἓνα γράμμα τοῦ τῆς 2 Μαρτίου 1835 ὁ Robertson δίνει τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες: γράφει ἐκεῖ ὅτι ἡ «Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας» τοῦ Κοραΐ, ποὺ τυπώθηκε σὲ 2.000 ἀντίτυπα ἐξαντλήθηκε. Καὶ ἔτσι τὴν ἐπόμενη φορὰ θὰ τὴν τυπώσει σὲ 3.000²⁷. Γνωρίζουμε, ἐπίσης, ὅτι τὰ δύο μονόφυλλα μὲ λόγους τοῦ

25. "Spirit of the Missions", τ. Γ' 1838, σ. 254.

26. αὐτ., τ. Δ' 1839, σ. 108.

27. αὐτ., τ. Α', 1836, σ. 45 - 46.

Νεοφύτου Μεταξά, ἐπισκόπου Ταλαντίου κυκλοφόρησαν, τὸ 1833, σὲ 300 καὶ 600 ἀντίτυπα τὸ καθένα²⁸.

Ἄναλυτικώτερα, ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ τυπογραφείου στὴν Τήνο ὡς τότε ποὺ ἔκλεισε καὶ ὁ Robertson ἐγκαταστάθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τυπώθηκαν²⁹:

1.883.400 σελίδες, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τοῦ 1833.

1.007.300 » τὸ 1834.

1.891.300 » τὸ 1835.

1.741.400 » τὸ 1836 - 1837· τὸ 1836 οἱ ἐργασίες τοῦ τυπογραφείου περιορίστηκαν ἐξ αἰτίας τῶν δυσκολιῶν ποὺ ἀντιμετώπισαν οἱ ἱεραπόστολοι.

2.333.500 » τὸ 1838.

Ἡ πληθώρα αὐτῆ τῶν ἱεραποστολικῶν ἐντύπων μᾶς κάνει ν' ἀποροῦμε γιὰ τὸν προορισμὸ τους καὶ τὴν τύχη τους. Δυστυχῶς ὁ Robertson στὶς ἀναφορὰς ποὺ ἔστειλε στὴν Ἀμερικὴ ποτὲ δὲν ἔγραψε ἀναλυτικὰ πῶς καὶ ποῦ διέθετε τὶς ἐκδόσεις αὐτές. Πότε πότε, μόνον, ἀναφέρει γιὰ μερικὰ βιβλία ποὺ χάρισε ἢ γιὰ ἄλλα ποὺ ἐλπίζει ὅτι θὰ μπορέσει νὰ πουλήσει. Τὰ σχολικὰ βιβλία ἦταν αὐτὰ ποὺ εἶχαν τὴ μεγαλύτερη κίνηση καὶ ἀπ' αὐτὰ πάλι ξεχώριζε ἡ Γραμματικὴ τοῦ Νεοφύτου Βάμβα.

« . . . Ἡ διαμοίραση βιβλίων εἶναι πολὺ ἱκανοποιητικὴ ἀλλὰ οἱ πωλήσεις μας ἀκόμη πολὺ χαμηλές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γραμματικὴ τοῦ Βάμβα ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχω πουλήσει 120 ἀντίτυπα πρὸς 2 δραχμὲς τὸ καθένα . . . »³⁰.

Ἄπο σποραδικὰς ἐπίσης μαρτυρίες τοῦ Robertson μαθαίνομε μερικὰ ἀπὸ τὰ μέρη ὅπου ἔφθαναν οἱ ἐκδόσεις του.

« . . . Ὁ κ. Jetter μοῦ ἔγραψε ὅτι χρειάζεται πολλὰ ἀντίτυπα τῆς Γραμματικῆς τοῦ Βάμβα· ἀπὸ τὸ ἄλλο ἔργο τοῦ Βάμβα, "Ἐσωτερικαὶ ἐνάργειαι . . ." δὲν πούλησε οὔτε ἓνα ἀντίτυπο ἀλλὰ ἔδωσε πολλὰ στοὺς παπάδες καὶ δασκάλους τῆς Σμύρνης καθὼς καὶ στὰ γειτονικὰ χωριά, καὶ ὅτι ἐπίσης ἔδωσε ἀρκετὰ ἀντίτυπα στὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἐφέσου, ποὺ θὰ τὰ προωθήσει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μαζὶ μ' αὐτὰ ὁ ἀρχιεπίσκοπος θέλει ἀρκετὰ ἀντίτυπα ἀπὸ τὴν ἑλληνο-τουρκικὴ Γραφὴ, ὅταν τελειώσει, γιὰ νὰ τὰ μοιράσει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκεῖ ὅπου δὲν καταλαβαίνουν ἑλληνικὰ, καθὼς καὶ μιὰ καλὴ προμήθεια

28. W. Cutter, ὁ.π., σ. 584.

1839, σ. 108.

29. αὐτ. σ. 584 - 585 καὶ «Spirit of the Missions» 1838, σ. 254 καὶ

30. "Spirit of the Missions", τ. Α', 1836, σ. 49.

ἀπὸ τῆ σειρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων...»³¹. «Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Πατριάρχου εἶχε πολὺ μικρὰ ἀποτελέσματα μέσα στὸ ἑλληνικὸ βασίλειο κι ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά του, ἔτσι ὥστε πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις μας ἔχουν σταλεῖ στὴ Θεσσαλία, Μακεδονία, Μικρὰ Ἀσία καὶ Αἴγυπτο καὶ ἐπίσης στὰ Ἴονια Νησιά...»³². «Ἐἶχα γράμμα ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Δράμας τῆς Μακεδονίας· μ' εὐχαριστεῖ γιὰ μιὰ ποσότητα θρησκευτικῶν φυλλαδίων πού τοῦ ἔστειλα γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς περιοχῆς του καὶ θέλει νὰ τοῦ στείλω καὶ ἄλλα...»³³.

Ἀπὸ τὴν ἴδια πηγή πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ ἐκδόσεις τοῦ Robertson ἔφταναν κι ὡς τὸ Μελένικο, τὴν Ἀδριανούπολη, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν Ὀδησσό.

Ἡ ἐκδοσι καὶ διανομὴ τῶν φυλλαδίων ἀπὸ τοὺς ἱεραποστόλους καὶ ἰδιαίτερα ἡ μετὰφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν Νεόφυτο Βάμβα, ξεσήκωσε πολλὲς διαμαρτυρίες τὰ χρόνια ἐκεῖνα καὶ στάθηκε ἀφορμὴ γιὰ ἐχθρότητες. Οἱ ἱεραπόστολοι κατηγορήθηκαν ὅτι προσπάθησαν μὲ τὶς ἐκδόσεις τους νὰ προσηλυτίσουν τοὺς νέους σὲ ἄλλες μορφὲς Χριστιανισμοῦ καὶ γενικὰ νὰ ὑπονομεύσουν τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία. Ἀπὸ τοὺς τίτλους ὅμως διαπιστώνομε ἀμέσως ὅτι στὸ σύνολό τους οἱ ἐκδόσεις τοῦ «Φιλελληνικοῦ Τυπογραφείου» ἦταν περισσότερο ἠθικοδιδασκτικὲς καὶ ἐλάχιστα θρησκευτικὲς. Γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὅποιοι καὶ νᾶταν οἱ στόχοι τῶν ἱεραποστόλων, ἡ ἐκτύπωση καὶ διανομὴ τῶν προϊόντων τοῦ τυπογραφείου τους, γραμμένων μάλιστα σὲ γλῶσσα ἀπλῆ καὶ ἀπὸ ὅλους κατανοητῆ, δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἔχει κάποια θετικὴ συμβολὴ στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Σόφη Παπαγεωργίου

Νοέμβριος 1977

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

31. αὐτ., σ. 47.

33. αὐτ., τ. Α' 1836, σ. 175.

32. αὐτ., τ. Δ' 1839, σ. 109.